

A fórum szerepének metamorfózisai – Camillo Sitte

Bevezetés: a fórum mint az urbs és a civitas metszéspontja

A városokról szóló beszédben gyakran egy kalap alá veszik az *urbs*, a *civitas* és az *oppidum* szavakat, amelyeknek valóban mindegyike fordítható városként. Felmerül azonban a kérdés, hogy amikor Livius a *Város alapításától* (*Ab Urbe Condita*) írja meg a római nép történetét, vagy amikor Szent Ágoston *Isten városáról* (*De Civitate Dei*) értekezik, esetleg amikor a francia történész, Albert Lebègue *Megara és Boiótia városainak* (*De Oppidis et Portibus Megaridis ac Boeotiae*) leírására vállalkozik, vajon ugyanarról az entitásról beszélnek-e. A kérdés még inkább retorikainak tűnik, ha belegondolunk az urbanizáció vagy civilizáció szavaink közti jelentéskülönbségbe, amely kifejezések történetesen az *urbs* és a *civitas* származékszavai (az *oppidum*nak nem léteznek efféle modern nyelvi származékai, így ebből a szempontból kevésbé járt be szerencsés utat).¹

Tudomásunk szerint az első olyan kísérlet, amely a fenti szemantikai nehézségek tisztázására irányult, a 6–7. század fordulóján élt Sevillai Szt. Izidortól származik, aki az *Etymologiae* című enciklopédikus munkájának a *középületekről* szóló fejezetében igyekezett megragadni a nevezett fogalmak pontos jelentését. Érdemes ezért a vonatkozó szöveghelyet hosszabban is idéznünk:

„[C]ivitas az, amikor az emberek sokaságát a társiasság bilincse [*societatis vinculo*] egyesíti, a *civitas* szó maga pedig a polgárokból [*civibus*], vagyis az *urbs* lakóiból ered. Merthogy az *urbs* nem más, mint a falak összessége [*urbs ipsa moenia sunt*], a *civitast* azonban nem kövekről, hanem a bennük lakókról nevezték el [...]. Az *oppidum*ról néhányan azt mondták, hogy az a szemben álló falakról [*oppositione murorum*] kapta a nevét; mások a javak felhalmozásából [*opibus recondendis*] eredeztetik, ami miatt is erősített településforma volt; megint mások azt mondják, hogy a lakóknak olyan gyülekezetről nevezték el, akik segítséget nyújtottak egymásnak [*opem det*] a közös ellenség legyőzése érdekében [...]. Az *oppidum* mérete és falai miatt különbözik a városrésztől [*vico*], a vártól [*castello*], és a faluközösségtől [*pago*]. A *civitas*okat pedig vagy *coloniáknak*, vagy *municipiumoknak*,² vagy városrészeknek [*vici*], vagy *váraknak* [*castella*], vagy faluközösségnek [*pagi*] hívják. De igazából [*proprie*] csak az nevezhető *civitasnak*, amit nem összeverődött jövevények [*advenae*] laknak, hanem benne született emberek [*ex eodem innati*]. Ennélfogva pedig az *urbs*ok nem mások, mint a saját polgáraik által alapított *civitasok* [...].”³

¹ Érdemes azonban megjegyezni, hogy Magyarországon az *oppidum* sajátosan a mezővárosok jelölésére szolgált egészen az 1871-es közigazgatási törvényig, amely a mezővárost mint jogállást általában véve szüntette meg.

² A *colonia* és a *municipium* szavak egyaránt meghódított területeket jelöltek, a legfőbb különbség köztük az volt, hogy a *colonia* eredetileg lakatlan terület volt, ahová új lakókat telepíthettek, ellentétben a *municipiummal*, amit továbbra is az őslakosok népesítettek be.

³ LINDSAY 1911: XV. ii. 1–9.

A fentiekből jól látható, hogy az *oppidum*ot Izidor nem is tekinti önálló településformának: minden olyan települést így nevez, amely az általa említett két kritériumnak (megfelelő méret, fal általi erősítettség) eleget tesz. Ennélfogva pedig számára bármely *urbs*, illetve jó néhány *civitas* egyúttal akár *oppidum* is lehetett. Sokkal érdekesebb tehát a *civitas* és az *urbs* közötti distinkciója, amelynek értelmében az első azonos helyen született embereknek olyan csoportját jelenti, akiket a „társiasság bilincse” köt össze, az utóbbi pedig az az épített közeg, amelyben a polgárok (*cives*) élete zajlik.

Egy Izidoréhoz sok tekintetben hasonló gondolatot találunk a francia ókortörténész, Numa-Denis Fustel de Coulanges *Az ókori város (La Cité Antique, 1864)* című nagy hatású munkájában is. Fustel de Coulanges úgy vélte, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – valódi, minőségi különbség nem a falu és a város fogalmai között feszül, hanem a város, általa *cité*-nek és *ville*-nek nevezett aspektusai közt (amelyek nagy valószínűséggel megfeleltethetők annak, amit Izidor *civitas*nak és *urbs*nek nevezett).⁴ Mint mondja, „[a] *cité* [*civitas*] és az *ville* [*urbs*] szavak az ókoriak szemében nem voltak rokonértelműek. A *cité* a családok és törzsek vallási és politikai gyülekezőhelye volt; a *ville* ezzel szemben találkozó- és lakhely volt, mindenekelőtt pedig a társulási formájuk szentélye.”⁵

További hasonlóság Izidor és Fustel de Coulanges elgondolásai között, hogy a városok – a francia történész szerint – nem úgy keletkeznek, hogy kisszámú lakóházból egyszer csak nagyszámú lakóház lesz, hanem az antikok „egyetlen szempillantás alatt alapították”⁶ azokat, vagyis a *civitas* vagy *cité* megléte szükséges feltételét képezi az *urbs* vagy *ville* létrejöttének. Azonban egy árnyalatnyi különbség is felfedezhető a két beszámoló között: míg Izidor egyszerűen a szociabilitást tekintette elengedhetetlennek a *civitas* és ezáltal az *urbs* létrejötté szempontjából, Fustel de Coulanges ennél szigorúbb feltételt állapít meg: „[a]mint a családok, frátriák és törzsek megállapodtak abban, hogy egyesülnek, és azonos kultuszt [*un même culte*] vezetnek be, azon nyomban várost alapítottak azért, hogy az ennek a közös kultusznak a szentélye legyen [...]”⁷

Az ókori város szerzője szerint nem elegendő tehát az egyesülésre való pusztán hajlandóság, hanem a társulandó személyeknek tényszerűen is rendelkezniük kell azonos szokásokkal (amiket ő kultusznak nevez) ahhoz, hogy közösségük valóban városnak legyen nevezhető.

Dolgozatunk szempontjából az utóbbi nézetkülönbség elhanyagolható. Annál jelentősebb viszont az a kérdés, amit a *The Political Philosophy of the European City* című könyvében Hörcher Ferenc vetett fel, miszerint a városnak a fent többször említett két aspektusa (amelyeket ő a város software-ének és hardware-ének is nevez),⁸ vagyis a polgárok gondolkodásmódja, valamint az általuk benépesített épített környezet mennyire választható el egymástól. Írásunkban bizonyos, az antik agorával vagy fórummal, valamint a későbbi piazzákkal kapcsolatos attitűdváltozások felelevenítésén keresztül

⁴ Ezt támasztja alá, hogy a szöveg angol kiadásában egyenesen *civitas*ként és *urbs*ként szerepelnek a francia *cité* és a *ville* szavak. Vö. FUSTEL DE COULANGES 1980: 110.

⁵ FUSTEL DE COULANGES 1927: 151.

⁶ FUSTEL DE COULANGES 1927: 151.

⁷ FUSTEL DE COULANGES 1927: 151.

⁸ HÖRCHER 2021: 3–6.

kívánjuk megvilágítani ezt a problémát. Ez a közterületforma véleményünk szerint ugyanis nemcsak amiatt jelentős, mert kiemelt szerepet játszott feltehetően a nyugati politikai kultúra egészének fejlődésében,⁹ hanem mert a *civitas-urbs* problémakör szempontjából is fontos fogódzót nyújthat. Mint azt Eamonn Canniffe a *The Politics of the Piazza* című írásában kifejti, ezek a közterek voltak azok, amelyekben „a látható struktúrák, illetve a város mint intézmény és mint politikai felépítmény” egyszerre voltak jelen, mivel egy olyan köztérről van szó, melyet minden irányból impozáns középületek öveznek, és így egyszerre bír esztétikai és politikai funkcióval.¹⁰

Gondolatmenetünk a következő nyomvonalon halad majd: bár a dolgozat elsődleges célja egy osztrák várostervező, Camillo Sitte vonatkozó nézeteinek bemutatása, ezeknek pontosabb megértéséhez elengedhetetlen ama tágabb kontextus megismerése is, amelyben az előbbiek megfogalmazódtak. (1) Elsőként ezért néhány olyan, a korban főáramú elméletet és gyakorlatot vázolok fel, amelyekkel szemben Sitte fellépni szándékozott. Ezt követően (2) ismertetem Sitte vonatkozó nézeteit, a gondolatmenet egészéből pedig (3) azt a következtetést vonom le, hogy a 19. században végbement várostervezési változások könnyedén értelmezhetők az előbb említett viszonyrendszerben akkor, ha a menet közben végbement társadalmi változásokat is figyelembe vesszük.

A fórum jelentőségének változó megítélései

Az angol *East and West* magazin egyik, 1881-es számának szerzője egy különös sérelmének adott hangot: „a rómaiak sohasem építettek [a fórumokhoz hasonló] köztereket Londonban.”¹¹ A név szerint meg nem nevezett zurnalisztából azonban egyáltalán nem a sértett lokálpatrióta beszélt, kifogása egyértelműen városmorfológiai természetű volt: azért nehezményezte a fórumok hiányát, mert meglátása szerint a fent nevezett mulasztás közel másfél évezreddel a római hódítást követően is éreztette hatását a londoni városképen. A szóban forgó cikk, a *London Markets* egyik különös vonása azonban, hogy szerzőjét közelről sem e közterület-típus megszokott funkciói (tehát nem szakrális vagy közéleti rendeltetése, ahol időnként a politikai hatalom is manifesztálódik például ünnepek formájában)¹² vonzották, hanem azért neheztelt, mert városa még az ő korában sem rendelkezett a keleti bazárokhöz hasonló piacterekkel, amiért szerinte a római hódítók városépítészeti mulasztása okolható.¹³ Mint azt a cikkben olvashatjuk:

⁹ Vö. „Hogy az agora miért, mikor és hol jött létre, azt senki nem tudja, mivel nincs tudomásunk az [athéninál] korábbi esetről. Ez egyfajta csodának tűnik, olyan, mintha az idő szövete egyszer csak megszakadt, vagy átváltozott volna” (SCRUTON 2008: 119).

¹⁰ CANNIFFE 2008: 3.

¹¹ London Markets 1881: 32.

¹² CANNIFFE 2008: 25.

¹³ A névtelen szerző megállapítását egyébként a modern szakirodalom is megerősíti, amely szerint a hódítók mindenekelőtt az infrastruktúra kiépítésén, a földek szétosztásán és új városok alapításán fáradoztak Britanniában. Vö. SMITH MORRIS 1988: 3–7.

„A fórum az ókori Rómának az a nyílt tere volt, ahol piacokat tartottak, de mivel az egy olyan tágas terület volt, mely képes volt embereket egybegyűjteni, gladiátorküzdelmek, nyilvános ünnepek és politikai beszédek megrendezésére is szolgált; jóllehet eleinte kiváltképp piacnak, vagyis olyan helynek épült, ahol az emberek mindenféle árut adtak és vettek, és ahol szóba elegyedtek egymással, valamint megbeszélték az üzleti és politikai kérdéseket. A Julius Caesart követő időkől kezdve ugyanakkor megszűnt a politikai eszmecsere színhelyeként szolgálni, és minden bizonnyal visszanyerte eredeti funkcióját, ahogy a Forum Romanum is.”¹⁴

A szerzőnek abban minden bizonnyal igaza van, hogy a fórum – legalábbis a kezdeti időkben – piactérként szolgálhatott,¹⁵ ellenben az is jól látható, hogy meglehetősen reduktívan értelmezi a kérdést, mivel szót sem ejt például a hiányolt köztér esztétikai minőségeiről vagy politikai funkcióiról.¹⁶

A kor és a hely szellemének viszonyait figyelembe véve ez azonban korántsem meglepő jelenség: jóllehet az úgynevezett *Town Planning* vagy *Garden City Movement*¹⁷ majd csak a 20. század fordulójának környékén bontakozik ki teljes díszében, maga a probléma, amit például Ebenezer Howard (1850–1928) vagy Raymond Unwin (1863–1940) nagyrészt önellátó, zöldövezeti, agglomerációs településrészek létrehozásával kívántak orvosolni,¹⁸ már jóval korábban is jelentkezett. Ez pedig nem volt más, mint a városoknak az ipari forradalom nyomán fellépő túlnépesedése, valamint az ebből fakadó szociális nehézségek (lakáshiány, kedvezőtlen higiéniai feltételek, a városlakók sanyarú életminősége stb.). Az uralkodó korszellemet híven jelképezi Francis J. Haverfieldnek az az 1910-ből származó meghatározása, miszerint a várostervezés „a városoknak oly módon való elgondolása, melynek során ügyelnünk kell a lakók egészségére, kényelmére, az ipari és kereskedelmi hatékonyságra, valamint az épületek hozzávetőleges szépségére [*reasonable beauty*]”.¹⁹ A köztereknek a politikai funkciója tehát jól láthatóan háttérbe szorult a századforduló várostervezői önreflexióiban, és szinte egészében a megoldásra váró szociális kérdés vette át annak helyét.²⁰

¹⁴ London Markets 1881: 31.

¹⁵ A klasszikus ókorra mind a Forum Romanum, mind pedig a többi hasonló köztér kereskedelmi funkcióit átvette az aedilisek által felügyelt *Forum Rerum Venalium*. Vö. LO CASCIO 2020.

¹⁶ Az ókorban a kettő aligha volt élesen elválasztható egymástól. A Caesarról szóló életrajzában Suetonius például külön is emeli, hogy a különböző közterek, így a fórum feldíszítése mögött is a politikai cselekvőképesség demonstrációjának szándéka húzódnak meg. „Aedilisi tisztsége idején nemcsak a Forumot, a Comitiumot és a basilicákat, hanem a Capitoliumot is ideiglenesen felépített oszlopcsarnokokkal ékesítette; ezek más célt nem is szolgáltak, mint hogy a felhalmozott rengeteg holmi között fényűzési tárgyainak egy csekély részét is bemutassa.” Másutt pedig azt írja, hogy a hatalomért folyó harc közepette „[z]sákmányrészesedéséből hozzáfogott egy forum felépítéséhez, annak csak a telke több mint százmillió sestertiusba került” (SUETONIUS 1961: 4, 9).

¹⁷ CHERRY 1979.

¹⁸ HOWARD 1902: 112; UNWIN 1909: 2–9.

¹⁹ HAVERFIELD 1913: 11.

²⁰ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a közterekhez való, jobbára funkcionalista viszonyulás nem egészen új keletű jelenség. Andrea Palladio például már a 16. században úgy fogalmazott, hogy „[a]z utaknak rövideknek, kényelmeseknek, biztonságosoknak, kellemeseknek [dilettevoli] és szépeknek [belle] kell lenniök” (PALLADIO 1982: 180).

A fenti jelenség ráadásul nemcsak elméletalkotók munkáiban érhető tetten, hanem – őket részben meg is előzve – a 19. század első felétől kezdve fokozatosan megvalósultak a gyakorlatban is. Ennek egyik híres példája a korabeli London nagyszabású városrendezése, amelynek során létrejött a mai Regent Street (1811–1825) és a szintén IV. György után elnevezett Regent’s Park (1835) is. A napjainkban leginkább bevásárlóutcaként közismert Regent Street tervezője, John Nash (1752–1835) szándéka szerint eredendően az egyre égetőbbé váló lakhatási problémákat²¹ volt hivatott orvosolni, valamint bevásárlási lehetőségeket és gördülékeny közlekedést igyekezett biztosítani a városba vagy annak környékére betelepült lakók számára, miközben az utca északi végén elterülő park a környékbeliek életminőségét javította volna az általa nyújtott friss levegő és zöldövezeti környezet révén.²² A projektum ráadásul két korábban létesített közkert, a Cavendish és a Hannover Square Garden közelében valósult meg, ám agorákra, fórumokra vagy piazzákra jellemző térrendezést egyik helyen sem találhatunk, mivel az építők szinte kizárólagos szándéka az volt, hogy a látogatók számára rekreációs lehetőséget biztosítsanak.

A londoni példát hasonló szemléletű és egyre nagyobb szabású munkálatok követték a kontinensen is. Ezek közül kétségtelenül Georges Eugène Haussmann (1809–1891) Párizs fundamentális átalakítását eredményező víziója (1853–1870) a leghíresebb, de ugyancsak említést érdemel az Ildefons Cerdà által felügyelt városrendezés is, amelynek során Barcelona belvárosát az azt övező, gyéren lakott és infrastrukturálisan erősen elmaradott területekkel építették össze (1859). Haussmann és Cerdà egyaránt impozáns épülethomlokzatokkal övezett sugárutakban gondolkozott, amelyek diagonálisan futottak bele a városcentrumba, és amelyeket legfeljebb parkszerű közterek öveznek. Vagyis fórumszerű közttereket annak ellenére sem találunk a tervrajzokon és térképeken, hogy a megálmodott városképek nemcsak nyilvánvalóan, hanem – miként az főleg Haussmann esetében tudható – deklaráltan is politikai üzenetet kívántak közvetíteni. Mindezek tükrében különösen érdekesek a francia várostervező – erősen apologetikus hangvételű – emlékiratainak azok a részei, amelyek a második császárság várospolitikája mögött meghúzódó szándékokról számolnak be:

„A párizsi közlekedés átalakításának befejezését egyrészt azért [rendelte el az uralkodó], hogy Franciaországnak méltó fővárosa legyen, amely a világ városainak egyfajta királynője [*la Cité Reine du Monde*], de elsősorban mégis azért, hogy lakói bővelkedjenek levegőben, fényben, vízben és mindazon elemekben, melyek közegészségügyi [*salubrité publique*] szempontból létfontosságúak; számukra még nagyrészt biztosítani kellett a közlekedéshez szükséges eszközöket, melyek a város [*Ville*] egyes részei között akkor még nem léteztek; másrészt pedig a művészetekre való ösztönös hajlandóságukat [*instincts artistiques*] kellett kielégíteni szép látványokkal [...], növényekkel teleültetett sugárutak, hatalmas sétányok, parkok és közterek létesítésével, melyek példátlan mértékű zölddel és virágokkal töltik meg a [polgárok] szemeit.”²³

²¹ CHERRY 1979.

²² SMITH MORRIS 1988: 32–35.

²³ HAUSSMANN 1890: 271–272.

Hausmann tehát esztétikai megfontolások mellett részben közlekedés-, részben pedig közegészségügyi szempontokkal indokolja a párizsi utcaszerkezet átalakításának szükségességét, és annak kivitelezési módját. De hasonló megfontolásokról árulkodik Cerdà *Az urbanizáció általános elmélete (Teoría General de la Urbanización)* című 1867-es munkája is, amelyet a barcelonai városszövet átszabásának utólagos indoklásaként írt. Amellett, hogy a katalán szerző itt alkotta meg a máig használatos *urbanizáció* kifejezést, külön figyelmet érdemel, hogy ő még egészen más értelemben használta azt (egészen pontosan várostervezést értett alatta).

„[A]z urbanizáció nem más, mint ismereteknek, alapelveknek, tételeknek és szabályoknak olyan halmaza, melyek arra kívánnak rámutatni, hogy az épületcsoportok összessége miképpen rendezhető el a céljának megfelelő módon, ami pedig nem más, mint hogy lakói kényelemben élhessenek [*cómodamente*] egymásnak kölcsönös szolgáltatásokat nyújtva, amikkel pedig a közös jóléthez [*comun bienestar*] járulhatnak hozzá.”²⁴

Talán a fenti, vázlatos áttekintésből is jól látható, hogy az ipari forradalom és az ennek következtében kialakult urbánus tömegtársadalmak mind az elméletalkotókat, mind pedig a gyakorló várostervezőket újszerű kihívások elé állították. Az egyre égetőbbé váló szociális problémák folyamányaként pedig a hagyományos városszerkezeteknek is radikális változásokon kellett átesniük azért, hogy a megváltozott állapotokhoz adaptálódni tudjanak.

A modern városszerkezetek kritikája: Camillo Sitte

Mindezt azonban közel sem mindenki nézte jó szemmel. Az egyik olyan szerző, aki élesen bírálta az európai látképet egyre inkább meghatározó modern városszerkezeteket, az osztrák építész és várostervező, Camillo Sitte (1843–1904) volt. Munkásságának a következőkben két aspektusát vázoljuk fel: a klasszikus terek (fórumok, piazzák) iránti rokonszenvének indokait, valamint a „közös kultuszokról” formált enigmatikus megállapítását.

Sitte ugyan építészcsaládba született, de a bécsi egyetemi éve alatt inkább művészet-történeti és régészeti stúdiumokat folytatott, nem meglepő tehát, hogy elsősorban nem építészként futott be nagy karriert (a mekhitaristák bécsi templomán kívül, amelynek tervezési munkálatait éppen apjától vette át 1873-ban, más megvalósult épülete nem ismert). Hírnevét ezért elsősorban az 1889-ben kiadott, *Művészeti alapelveinek mentén tárgyalt városépítészet (Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen)* című fő művének köszönheti, amely egyrészt azért keltett már a maga korában is meglehetősen nagy visszhangot, mert elsőként igyekezett dokumentálni a még fellelhető fórumok vagy piazzák történetét, valamint feltárni azok genealógiáját;²⁵ e közterek azáltal váltak hangsúlyossá Sitte számára, mert meglátása szerint egyedül ezek képesek egy várost térben

²⁴ CERDÀ 1867: 31.

²⁵ DINES 2010: 115–117.

és időben kontinuussá tenni önmagával,²⁶ az épületek legfeljebb másodlagos szerepet játszhatnak ebben a folyamatban.²⁷

A *Städtebau* övező érdeklődés másik oka viszont nem szigorúan városépítészeti, hanem sokkal inkább politikafilozófiai volt. Sitte ugyanis úgy vélte, hogy az általa vizsgált fórumok vagy piazzák fokozatos eltűnése, amely folyamat – mint azt fentebb láthattuk – a korban könnyen tűnhetett feltartóztathatlannak, a városokat éppen városjellegüktől fosztja meg. Miként ő maga fogalmaz: „A modern városépítészettel teljességgel felforgatja a beépített terület és a szabadon hagyott tér viszonyát. Régebben a szabadon hagyott területek [...] lezárságukkal egy meghatározott hatást kívántak elérni. Manapság az építési területek felparcellázásával kezdünk mindent, és a maradékból hozunk létre utcákat és tereket.”²⁸

Vagy mint másutt olvashatjuk: „A közterek napjainkban nem annyira nyíltszíni rendezvények [*öffentlichen Festen*] színterei, és még kevésbé hivatottak mindennapi szükségleteinket kielégíteni, hanem a létezésük egyetlen oka az, hogy több levegőt és fényt eressenek be, és megtörjék a házak tengerének monotonitását.”²⁹

Nem meglepő módon Sittének mind a munkáját, mind pedig az aggodalmait Bécs terjeszkedése ihlette, amiről már akkor sejthető volt, hogy – nyugat-európai minták szerint – maga után vonja majd a város hagyományos szövetének felbomlását, és az industrializált nagyvárosokhoz teszi hasonlónvá. Mint az közismert, a Ringstrasse építése azzal a céllal vette kezdetét 1859-ben, hogy a korábbi városfal lebontásával új területek nyíljanak az egyre szűkebbé váló belváros körül. A munkálatok lehetséges társadalmi és politikai következményei azonban a kortársak előtt is közismertek voltak, mivel a város kiterjesztése szükségszerűen együtt járt annak a munkásrétegnek a városba való beemelésével, amely eddig a városfalon kívül élt, magába a városba pedig legfeljebb forradalmak alkalmával tért be, miként az nem sokkal korábban, 1848-ban is történt.³⁰

A Ringstrasse tehát egyszerre vetett fel társadalom- és biztonságpolitikai kérdéseket, így az sem különösebben meglepő, hogy a *Städtebau* egyik tételmondata értelmében „minden városépítészettől alapelve az, hogy egy várost úgy építsünk meg, hogy az embereket biztonságba helyezze, egyúttal pedig boldoggá tegye őket [*um die Menschen sicher und zugleich glücklich zu machen*]”.³¹ Túlzás nélkül állítható, hogy a fenti megállapítás a Sittével foglalkozó szakirodalom egyik leggyakrabban idézett mondata, kissé különössé

²⁶ Természetesen túlzás volna azt állítanunk, hogy Sitte nézetei osztatlan tetszést váltottak volna ki. Raymond Unwin, a Garden City Movement egyik képviselője például a következőket írta elméletéről: „Jóllehet azoknak az elveknek a többsége, melyeket Camillo Sitte állapított meg a középkori városokról szóló tanulmányai során, könnyen lehet olyan jelentős, mint ahogy azt a modern német iskola gondolja, számomra azonban úgy tűnik, fennáll a veszélye annak, hogy ezeket az elveket kizárólagosnak tekintik. Hovatovább, láthatóan nem veszik észre, hogy milyen mértékben lehet megfelelni ezeknek az elveknek szabályosabb vonalakra épülő tervek esetében. Úgy tűnik, hogy munkájuk során a felmerülő szabálytalanságok egy részét öncélúan vezették be, ha nem is céltalanul, mindenesetre megfelelő indok nélkül” (UNWIN 1920: 112).

²⁷ COLLINS 2006: 15.

²⁸ SITTE 1909: 118.

²⁹ SITTE 1909: 2.

³⁰ SCHORSKE 1979: 25–115.

³¹ SITTE 1909: 2.

teszi azonban, hogy Sitte saját maga helyett Arisztotelésznek tulajdonítja az idézett maximumát, ami azonban Arisztotelésznél – ebben a formában legalábbis – sehol nem fordul elő.

Az állítás már első ránézésre is gyanút ébreszthet, az ugyanis egy nyilvánvaló anakronizmust tartalmaz: a közbiztonság kérdése, amit Sitte állítása egyértelműen invokálni látszik, meghatározó fontosságú volt ugyan a 19. századi várostervezők és szociális reformerek körében, de az antik politikai gondolkodásban – ezen korai szakaszában legalábbis – föl sem merült.³² Különösebb filológiai utánajárás nélkül is belátható tehát, hogy az „emberek biztonságba helyezése” elvileg sem lehet *stricto sensu* arisztotelianus gondolat. Arisztotelész ugyanis köztudottan abban látta a jól berendezett város *sine qua non*-ját, hogy az erényes polgárokat képes nevelni, mely által pedig a polgárok közösségét boldoggá képes tenni.³³

Az utóbbi gondolat azonban, még ha nem is kifejezetten azt állítja, amit Sitte tulajdonít neki, végső soron nem is mond ellent Sitte – mondjuk úgy – értelmezésének: egy kizárólag erényes polgárokból álló városban ugyanis aligha merülhetnének fel közbiztonsággal kapcsolatos aggodalmak, hiszen a polgárok éppen erényességük folytán eleve nem is akarnának ártani egymásnak.

Összegzés

Mindez visszavezet minket a *civitas* és az *urbs* korábban idézett kérdésköréhez: létezik-e bármiféle egymásrautaltság a polgárok gondolkodása és aközött az épített környezet között, ahol élnek? Erre a bevezetőben idézett elméletalkotók mindegyike igennel válaszolt volna, ám ők kivétel nélkül – mint azt láthattuk is – úgy gondolták, hogy a polgári gondolkodás („a társiaság bilincse” vagy az „azonos kultusz” tisztelete) képezi az *urbs* létrejöttének szükséges feltételét, nem pedig fordítva. Sitte azonban pont a feje tetejére látszik állítani ezt a sorrendet, amikor munkájának egészével a közterek minőségének fontosságát hangsúlyozza a polgári gondolkodás kialakulása szempontjából. Aligha zárható ki tehát, hogy Sittét éppen azért foglalkoztatták oly élen az ipari forradalom által nagyrészt érintetlenül hagyott városok alaprajzai, mert ezekben vélte felfedezni azt a mozzanatot, amely a városokat várossá teszi.

Felhasznált irodalom

- ARISZTOTELÉSZ (1969): *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest: Gondolat.
- CANNIFFE, Eamonn (2008): *The Politics of the Piazza. The History and Meaning of the Italian Square*. Bodmin: Ashgate Publishing Ltd.
- CERDÀ, Ildefons (1867): *Teoría General de la Urbanización, y Aplicación de sus Principios y Doctrinas a la Reforma y Ensache de Barcelona*. Madrid: Imprenta Espanola.

³² RICCI 2018: 23–70.

³³ ARISZTOTELÉSZ 1969: 99–117.

- CHERRY, Gordon E. (1979): The Town Planning Movement and the Late Victorian City. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 4(2), 306–319.
- COLLINS, George R. (1986): *Camillo Sitte. The Birth of Modern City Planning*. Mineola: Dover Publications.
- DINES, Nick (2010): The Politics of the Piazza. The History and Meaning of the Italian Square, by Eamonn Canniffe. *Modern Italy*, 15(1), 115–118.
- FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis (1927): *La Cité Antique*. Paris: Librairie Hachette.
- FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis (1980): *The Ancient City. A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome, with a New Foreword by Arnaldo Momigliano and S. C. Humphreys*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- HAUSSMANN, Georges-Eugène (1890): *Mémoires du baron Haussmann II*. Paris: Victor-Havard.
- HAVERFIELD, Francis (1913): *Ancient Town-Planning*. Oxford: Clarendon Press.
- HOWARD, Ebenezer (1902): *Garden Cities of To-morrow*. London: William Swan Sonnenschein.
- HÖRCHER, Ferenc (2021): *The Political Philosophy of the European City. From Polis, through City-State, to Megalopolis?* Lanham: Lexington Books.
- LINDSAY, W. M. szerk. (1911): *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum libri XX, Tomus I*. Oxford: Oxford University Press American Branch.
- LO CASCIO, Elio (2020): Setting the Rules of the Game. The Market and Its Working in the Roman Empire. In DARI-MATTIACCI, Giuseppe – KEHOE, Dennis P. (szerk.): *Roman Law and Economics I. Institutions and Organizations*. Oxford: Oxford University Press, 116–123.
- London Markets (1881). *East and West*, 1881. június–szeptember. 31–32.
- PALLADIO, Andrea (1982): *Négy könyv az építészetéről*. Ford. Hajnóczy Gábor. Budapest: Képzőművészeti Alap.
- RICCI, Cecilia (2018): *Security in Roman Times. Rome, Italy and the Emperors*. London: Routledge.
- SCRUTON, Roger (2008): *Liberty and Civilization. The Western Heritage*. New York: Encounter Books.
- SCHORSKE, Carl Emil (1979): *Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture*. New York: Vintage Books.
- SITTE, Camillo (1909): *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Basel: Verlag von Architektur.
- SMITH MORRIS, Eleanor (1988): *British Town Planning and Urban Design. Principles and Policies*. Singapore: Longman Singapore.
- SUETONIUS, Caius Tranquillus (1961): *A Caesarok élete. Tizenkét életrajz*. Ford. Kis Ferencné. Budapest: Helikon.
- UNWIN, Raymond (1909): *Town Planning in Practice*. London: T. F. Unwin.